

TOPONOMIKA VA UNING FAN SIFATIDA SHAKLLANISHI

Denonov tadbirkorlik va pedagogika instituti

Tarix yo'nalishi 1-kurs talabalari Sheraliyev Abdulaziz

Xolmamatov Botirbek

ANNOTATSIYA: Hozirgi vaqtda ilmiy tadqiqot ishlari ko'pincha bir necha fanlar manfaatlari tutashgan joyda samarali rivojlanmoqda. Geografik nomlarni o'rganuvchi toponimika - ana shunday fanlar sirasiga kiradi. Toponimika fan sifatida, so'nggi bir asr davomida ildam sur'atlar bilan rivojlandi. Sababi, fanning o'rganish ob'ekti bo'lgan geografik nom - milliy va ma'naviy qadriyatlarini ajralmas tarkibiy qismi bo'lib, ularni o'rganish doimo dolzarb masala hisoblangan.

KALIT SO'ZLAR: Toponomika, toponomiya, geografik karta, mahalliy nom, tarix, tarixiy geografiya.

АННОТАЦИЯ: В настоящее время научно-исследовательские работы зачастую эффективно развиваются там, где пересекаются интересы нескольких дисциплин. Одной из таких наук является топонимика, изучающая географические названия. Топонимия как наука быстро развивалась за последнее столетие. Причина в том, что географическое название, являющееся объектом изучения науки, является неотъемлемой частью национальных и духовных ценностей, и их изучение всегда считалось актуальным вопросом.

КЛЮЧЕВЫЕ СЛОВА: Топонимия, топонимия, географическая карта, местное название, история, историческая география.

ANNATATION: At present, scientific research works are often developing effectively where the interests of several disciplines meet. Toponymy, which studies geographical names, is one such science. Toponymy as a science has developed rapidly over the past century. The reason is that the geographical name, which is the object of study of the science, is an integral part of national and spiritual values, and their study has always been considered an urgent issue.

KEY WORDS: Toponomy, toponomy, geographical map, local name, history, historical geography.

KIRISH: Ma'lumki, geografik nomlar zamonaviy sivilizatsiyaning ajralmas qismi, shu sababdan insoniyatni, jamiyatni asrlar davomida shakllangan o'ziga xos toponimik muhimsiz tasavvur qilish qiyin. So'nggi vaqtlarda joy nomlarining kelib chiqish qonuniyatlari, tarixiy qatlamlari, toponimlar klassifikatsiyasi turlari, geografik ob'ektlarning nomlash tamoyillari hamda ularning tadqiqot metodlari kabi masalalar ko'pchilik mutaxassislarini qiziqtirmoqda. Shu o'rinda ta'kidlash lozimki, hozirgi kungacha, hatto sobiq Ittifoq davrida ham Toponimika fani bo'yicha maxsus darslik

mavjud bo‘lmagan. Faqat so‘nggi yillarda chop etilgan S.Qoraev (Toponimika. T., 2006.) va A.Nizomov (Toponimika. T., 2012) larning o‘quv qo‘llanmasidan foydalanib kelingan.

ASOSIY QISM: Toponomika(yunoncha “topos-joy”, ”onoma-nom”) joy nomlari to‘g‘risidagi fandır. Toponomika deganda joy nomlari o‘rganadigan fanni, toponomiya deganda esa geografik nomlar yig‘indisi tushuniladi. Toponomika shaharlar, qishloqlar, ko‘llar, tog‘lar nomini o‘rganar ekan, bu fan geograflarga ham, tarixchilarga ham boy ilmiy ma‘lumot beradi. Geografik nomlar har doim ham biron tarixiy sharoit taqozosi bilan dunyoga keladi va juda uzoq vaqt saqlanib qolishi bois tarix fani uchun ham juda katta ahamiyatga ega. Aniqroq qilib aytganda, har bir nomning o‘z tarixi bor, unda muayyan tarixiy voqea-hodisalar mujassam. Shunday ekan, har bir nom ixcham bir tarix va ular aniq bir tarixiy voqe‘alar bilan bog‘liq holda paydo bo‘lgan. Tarixchi olim A.Nabiev toponimikaning tutgan o‘miga o‘z munosibatini bildirib shunday yozgan: “Demak, toponimika o‘lkashunoslikning ajralmas bir qismi hisoblanadi. Hozirgi vaqtga kelib, o‘lkashunoslik bo‘yicha olib borilayotgan tadqiqot ishlari bilan bir qatorda uning ajralmas qismi bo‘lgan toponimika ham asta- sekin ijtimoiy fanlar qatorida rivojlanib bormoqda”. Rus olimi A.I.Popovni “Toponimika - tarixiy fan” nomli asar yozganganligi ham ma‘lum. Xulosa qilib aytganda toponimika tarix fani bilan uzviy boglangan. Toponomika tilshunoslik (lingvistika) fani bilan ham uzviy bog‘liq. Chunki, toponim - bu so‘z, atoqli ot, lingvistik kategoriya, til mahsuli, shu bois til qonuniyatlariga bo‘yunadi va filologlar tomonidan o‘rganiladi. Nomlar tildagi muayyan qatlamning tarixi, shakllanishi, rivojlanishini o‘zida aks etadi. Geradotning «Tarix», Strabonni «Geografiya», Arrian, Plutarx, Kvint Kurtsiy Ruf kabi qadimgi dunyo olimlari asarlarida uchratish mumkin. Masalan, Geradot o‘z asarlarida mamlakatlar, shaharlar, dengizlar, daryolar nomlarining ma‘nosini tushuntirib berishga harakat qilgan. Antik dunyo mualliflari geografik nomlarni, kishi ismlarini mavjud bo‘lgan nomlash qonuniyatlarini va ularning o‘zaro aloqadorligini aniqlamasdan asosan etimologik jihatdan izohlashgan. Natijada, toponimik ma‘lumotlar garchi qiziqarli bo‘lsa ham, ammo, ilmiy asosga ega bo‘lmagan. O‘rta Osiyo va O‘zbekistondagi joy nomlariga oid yozma ma‘lumotlarni Yusuf Xos Hojibning «Qutadg‘u bilig‘», A.Beruniyning «Qonuniy Mas‘udiy», «Hindiston», «Saydana», M. Narshaxiyning «Tarixi Buxoro», Mirzo Ulug‘bekning «Tarixi arba ulus» kabi asarlarda uchratish mumkin. Chunonchi, Abu Rayhon Beruniy joy nomlariga izoh berib shunday yozgan: «...ammo, aksari mamlakatlarning nomlari hozirgi vaqtdagi nomlari dan farq qiladi. Xususan, tili boshqa bo‘lgan qabilalar biron joyni egallaganlarida nomlar tez-tez o‘zgarib turadi. Boshqa xalq mahalliy nomlarni buzib talaffuz etadi... Nomlarning ma‘nosini boshqa tilga tarjima qilganda yoki talaffuzini osonlashtiradigan tovushlar bilan yozganda nomlar o‘zgarib ketadi. Ko‘pincha arablar chet el nomlarini, arabchalashtirib, shunday o‘zgartiradilar va buzib aytadilar».

Keyingi ikki asr davomida yozilgan tarixiy, lingvistik va xususan geografik asarlardan O'rta Osiyo va O'zbekiston toponimiyasiga oid ko'plab ma'lumotlar topish mumkin. Masalan, vengryalik olim A.Vamberi O'rta Osiyoga maxfiy sayohat qilib, tarixiy toponimikaga oid "Markaziy Osiyoning geografik nomlari" deb atalgan asar yozgan. Asaming lug'at qismida 600 ga yaqin geografik nom va atamalar alifbo tartibida berilgan.

XULOSA: Inson paydo bo'lganidan buyon behisob va murakkab nomlar dunyosida yashaydi. Kurrayi zaminda har xil davr va tilga mansub millionlab geografik nom larning uyg'unligini ko'rish mumkin. Ularni har kuni radiodan eshitamiz, gazetada o'qiyamiz, teleekranlarda va kompyuter monitorlarida ko'ramiz. Xususan, atlas va geografik kartalarni nomlarsiz tasavvur qilish qiyin. Hayotda sodir bo'lgan yoki bo'layotgan ko'plab voqea-hodisalarni geografik nomlar orqali anglab olish mumkin. Bu hodisalar tog'ridan tog'ri toponomikaga aloqador hisoblanadi. Yillar o'tishi bilan joy nomlari yoki unga tegishli ma'lumotlar o'zgarishi mumkin lekin uning avvalgi nomi va huddudiy chegarasi deyarli o'zgarmaydi. Qisqa qilib aytganda toponomika fani inson hayoti bilan chambarchas bog'liq hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Qo'chqor Hakimov "Toponomika" Toshkent 2016-yil.
2. Zokirjon Saidboboyev "Tarixiy geografiya va kartografiya" Toshkent 2020-yil.
3. A. I. Попов "Географические названия" Москва 1965-yil